

הרובע היהודי במאות ה-19/20

דו"ח סיור מספר 40

אורן בצלאלי

Oren.Betzaleli@gmail.com

www.betzaleli.com

OREN BETZALELI
IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

3	תיאור הסיוור
5	אתר 1: מצודת מגדל דוד
7	נקודת הדרכה 1: שער יפו
8	נקודת הדרכה 2: הכניסה למצודה / מוזיאון מגדל דוד
9	נקודת הדרכה 3: תצפית ממגדל פצאל
12	נקודת הדרכה 4: חצר המצודה
14	אתר 2: כנסיית המשיח / מתחם עמנואל
15	נקודת הדרכה 1: מתחם עמנואל
16	נקודת הדרכה 2: מוזיאון כנסיית המשיח
17	אתר 3: תצפית גגות
17	נקודת הדרכה 1: תצפית גגות
18	אתר 4: מתחם בתי הכנסת הספרדיים
19	נקודת הדרכה 1: מתחם בתי הכנסת הספרדיים
20	נקודת הדרכה 2: בית הכנסת שם רבן יוחנן בן זכאי
21	נקודת הדרכה 3: בית הכנסת אליהו הנביא
22	נקודת הדרכה 4: בית הכנסת האמצעי
23	אתר 5: מתחם כיכר הרובע, בית כנסת החורבה / בית כנסת הרמב"ן
24	נקודת הדרכה 1: רחבת בית כנסת החורבה
25	נקודת הדרכה 2: ישיבת המקובלים בית אל
25	נקודת הדרכה 3: מרתף בית כנסת החורבה
26	נקודת הדרכה 4: פנים בית כנסת החורבה
27	נקודת הדרכה 5: תצפית מגג בית כנסת החורבה
28	נקודת הדרכה 6: בית כנסת הרמב"ן
28	נקודת הדרכה 7: מסגד אל עומרי
29	נקודת הדרכה 8: בית הכנסת הקראי
29	נקודת הדרכה 9: בית הכנסת תפארת ישראל
31	אתר 6: כיכר בתי מחסה
31	נקודת הדרכה 1: הגלעד לחללי הרובע בתש"ח
32	נקודת הדרכה 2: כיכר בתי מחסה
34	אתר 7: שער ציון

תיאור הסיור

תאריך הסיור	29/1/2023	מזג אוויר צפוי	בהיר וקריר
שעת התחלה	6:30	שעת סיום	18:30
מקום מפגש	יקום	מקום פיזור	יקום
מקומות איסוף והורדה נוספים	גלילות, לטרון		
מדריך	שמואל בהט	טלפון מדריך	
אתרים מרכזיים	מגדל דוד, כנסיית המשיח, תצפית גגות, בי"כ רמב"ן, בתי הכנסת הספרדים, בי"כ החורבה, בי"כ תפארת ישראל, כיכר בתי מחסה, שער ציון		

לוח זמנים

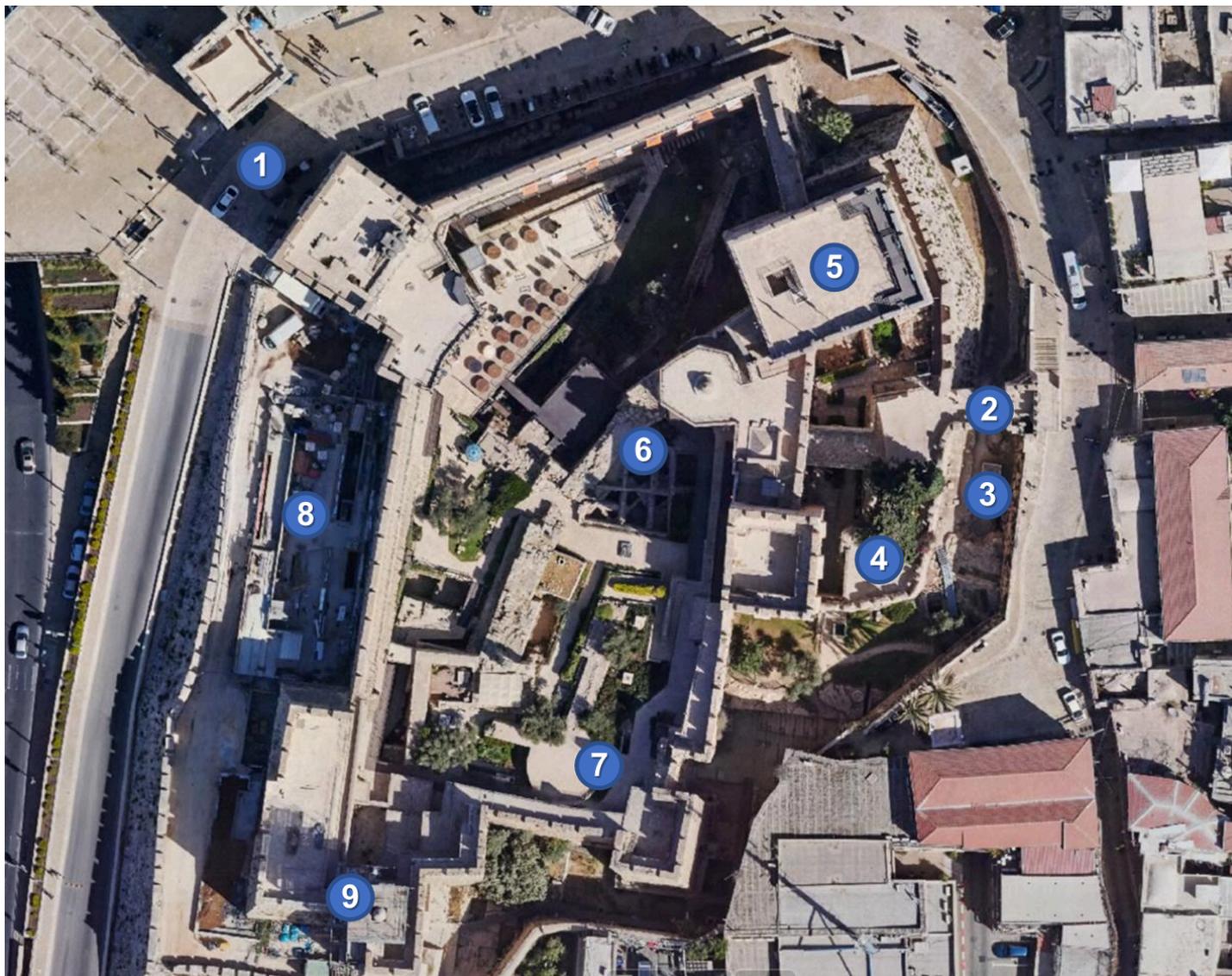
שעה	פעילות	הערות
6:30	יציאה מגלילות	
8:45	שער יפו	
9:20	מצודת דוד	
10:40	מתחם עמנואל / כנסיית המשיח	
11:30	תצפית גגות	
12:15	ארוחת צהריים	בכיכר הרובע
13:30	בתי הכנסת הספרדיים	
14:30	מתחם כיכר הרובע	החורבה, הרמב"ן, תפארת ישראל, ישיבת המקובלים בית אל
15:45	כיכר בתי מחסה	
16:30	שער ציון	
17:00	יציאה בחזרה	

מפת הסיור

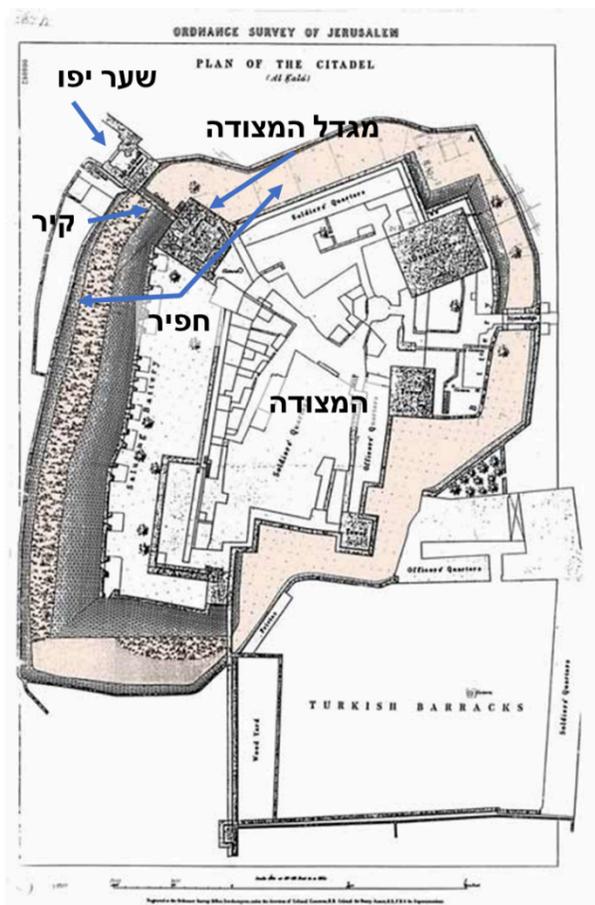
אתר 1: מצודת מגדל דוד

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א' - ה', שבת: 9:00 – 16:00 ו': 9:00 – 14:00 ניתן להישאר עד שעה אחרי הסגירה	טלפון: *2884, 02-6265333 דוא"ל: contact@tod.org.il	מוזיאון מגדל דוד ממוקם בסמוך לשער יפו. הכניסה משער המצודה המקורי הממוקם כמה מטרים לאחר הכניסה לעיר העתיקה משער יפו מול סניף הדואר.
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר: 40 ₪ ותיק, חייל, נכה: 20 ₪ סטודנט: 30 ₪ ילד: 18 ₪	לא	הסדרי נגישות
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא
הערה	המוזיאון עדיין בשיפוצים, וכעת מתאפשרת כניסה רק לתצפית ולחצר המצודה.	

נקודת הדרכה 1: שער יפו

- אנחנו נמצאים בשער יפו (1# במפת האתר), באזור שבו יש גישה למכוניות ונדמה כאילו החומה בו הוסרה... אבל האמת היא שבין שער יפו לבין המגדל של מצודת דוד לא הייתה חומה מעולם. מה שכן היה במקום זה חפיר, שהקיף את המצודה מכל עבריה. בתוך החפיר, ולרחבו, היה קיר, מעין חומה קטנה שמנעה מאויבים להיכנס לעיר דרך החפיר. תוואי הקיר עבר ממש במקום שבו עובר כביש הכניסה לעיר העתיקה (ראו איור למטה מימין).
- החומה התחילה מתחתית החפיר, והגיעה עד מעט מכל לגובה הכביש של ימנו. אפשר לראות את שרידי הקיר על מבנה שער יפו (תמונה למטה משמאל). הסיבה שלא הייתה חומה גבוהה שחיברה בין בית השער למצודה היא לאפשר למצודה להישאר נפרדת ומוגנת בפני עצמה, גם אם העיר וחומותיה נפלו בידי האויב. מעין דון ג'ון של העיר.

- כלומר כאשר מגיע וילהלם השני, בשנת 1898, לא הרסו לכבודו חומה, אלא מילאו לכבודו את החפיר, והורידו את חלקה העליון של הקיר שהיה בתוך החפיר. הנרטיב המקובל אומר שפתחו את השער בשביל וילהלם השני, אולם לפי המסורת המוסלמית כובש שנכנס בשער על סוס נחשב לשליט, ולכן הובילו אותו להיכנס בצד השער, כדי שלא ייחשב לשליט.
- על בית השער מבחוץ אפשר לראות משולש, שהוא שריד של מבנה מסחר שהוקם בו בתקופה העות'מאנית בתקופת היציאה מהחומות (בתמונה מימין). מסתבר שהעות'מאנים תכננו עוד קודם לפתוח את החומה, וביקור וילהלם השני היה רק הזרז. מבנים דומים היו לאורך חלקים נוספים בחומה (בתמונה משמאל), אבל הבריטים הרסו אותם מתפיסה שאומרת שהחומה של ירושלים צריכה להיות חשופה ויפה. הבריטים גם הורידו את מגדל השעון שהוקם בזמנו של הסולטן עבדול חמיד ה-2, מאותה תפיסה שהחומה צריכה להיות נקיה.

- החומה שנהרסה וגם החפיר מסומנים היום על הכביש עם אבנים. לצד החפיר רואים את חומת המצודה והחפיר מימי הביניים. מאחורי החומה אפשר לראות את המגדל, שחלקו התחתון בנוי מאבנים הרודיאניות, כלומר שהוא מימי בית שני, והחלקים העליונים מימי הביניים.

נקודת הדרכה 2: הכניסה למצודה / מוזיאון מגדל דוד

- אחד הנושאים שהכי בולטים במתחם הכניסה למצודה הוא נושא חדירת המעצמות. פתיחת החפיר, מגדל השעון שהסירו הבריטים, המלונות השונים, בית הדואר האוסטרי שהיום הוא מרכז המידע הנוצרי... כל אלה קשורים לחדירת המעצמות לארץ ישראל.
- בכניסה למצודה (#2 במפת האתר) התקיים ב-11/12/1917 טקס הכניעה הרשמי של ירושלים בפני אלנבי, לאחר שהיו מספר מעמדי כניעה לא רשמיים כבר ב-9 בדצמבר.
- שער המצודה נבנה ע"י העות'מאנים במאה ה-16, וזאת על פי הכתובת בראש השער. סולימאן בנה גם את גשר העץ מעל החפיר.

- מדרום לגשר, בחפיר עצמו, יש דגם של ירושלים, מאחוריו יש שרידי מחצבה (3 במפת האתר). מימין לדגם יש שורת אבנים שהם שרידים של חומה מימי הבית הראשון, ברוחב של כ-7 מטרים. החומה היא מאותה תקופה של החומה הרחבה, אבל לא ידוע אם ואיך היא מתחברת לחומה הרחבה.
- שרידי החומה יושבים מעל המחצבה, כלומר שהמחצבה הייתה קיימת כבר בימי בית ראשון, אחת הדוגמאות היחידות למחצבה קדומה כל כך.
- בכניסה למצודה אפשר לראות שני גשרים, אחד מעץ והשני מאבן, ובניהם מחבר משטח אבן. גם את המשטח ואת גשר האבן בנה סולימאן. על המשטח בנה סולימאן מסגד קטור (4 במפת האתר), כלומר לא מקורה (בתמונה משמאל). השער הפנימי קדום לסולימאן, מימי הביניים. כל מתחם הכניסה נבנה ע"י סולימאן, מהשער החיצוני עד לשער הפנימי (לא כולל).

נקודת הדרכה 3: תצפית ממגדל פצאל

- ממבואת הכניסה למצודה אנחנו עולים למגדל התצפית (5 במפת האתר).

תצפית מזרחה

- על רכס הר הזיתים, מימין לשמאל: מלון שבע הקשתות. מגדל כנסיית העלייה הרוסית בשכונת א-תור, מגדל אוגוסטה ויקטוריה, מבנה עם קשתות על המדרון היא האוניברסיטה המורמונית, מגדל מרובע של האוניברסיטה העברית על הר הצופים. בין העצים, מבנה עם אנטנה בית החולים הר הצופים. בהמשך מגדלים של הגבעה הצרפתית. מתחתיה מלון דן, לשער היאט, היכן שנרצח רחבעם גנדי.

- באופק הצפוני אפשר לראות את רמאללה, שיושבת על רכס בגובה 1015, ובאופק הדרומי אפשר לראות את הרי חברון, רכס בגובה 1020. הר הבית הוא בגובה 740 מטר. הרכס הדרומי הקרוב יותר הוא רכס ארמון הנציב.
- ממול, כיפת הסלע, ומאחוריה כנסיית מריה מגדלנה הרוסית. מימין על הר הבית מסגד אל אקצא. מצפון וממערב להר הבית – הרובע המוסלמי, שעוטף את הר הבית.

- מתחתינו משמאל באלכסון בריכת חזקיהו הביזאנטית, שכמובן אין לה קשר לחזקיהו. יש סברה שהיא קשורה גם לבית השני. אליה מובילה אמת מים מבריכת ממילא. מאחוריה כיפות כנסיית הקבר בלב הרובע הנוצרי. מימין לכנסיית הקבר צריח שמסתיים בכיפה עגולה, מסגד עומר. המגדל הגבוה עם הפירמידה בראשה היא כנסיית הגואל הלותרנית. המגדל הגבוה ממש מצפון, מגדל מחודד עם שפיץ אפור – כנסיית הגואל הפרנציסקנית, סן שלבדור.

- מימין להר הבית הרובע היהודי, עם שתי כיפות לבנות. הקרובה – בית כנסת החורבה, והשניה בית כנסת תפארת ישראל. מדרום לנו הרובע הארמי.

תצפית מערבה

- אחרי המצודה רואים דשא, פארק טדי, שנמצא בגיא בן הינום, שמקיף את ירושלים הקדומה ממערב ומדרום. מלון המלך דוד, ומאחוריו בניין ימק"א. מימין, הכיפות הלבנות שכונת כפר דוד. המבנה עם הזכוכיות – בית שמואל. מימין לו קניון ממילא.
- משמאל מלון המלך דוד וקצת למטה, שכונת ימין משה עם גגות הרעפים, ומשמאלה תחנת הקמח ומשכנות שאננים.
- משמאל למטה מרכז מורשת בגין, עם כנסיית סנט אנדרוס הסקוטית עם כיפה לבנה, ומשמאלה גבעת התנ"ך.

נקודת הדרכה 4: חצר המצודה

- המקום כונה "מגדל דוד" עוד בימי הביניים, כשהגיעו לכאן הצלבנים. בעת החדשה הכינוי "מגדל דוד" הוצמד למינרט בדרום המצודה. שניהם בטעות, שכן דוד לא היה באזור.
- התקופה הדומיננטית בשטח המצודה היא תקופת בית שני. במקום יש שרידים של "החומה הראשונה" מכתביו של יוספוס, שנבנתה ע"י החשמונאים. יוספוס יחס את החומה הראשונה לדוד ושלמה "ולמלכים הבאים אחריהם", אולם הוא לא דייק, שכן החומה שאותה ראה יוספוס נבנתה ע"י החשמונאים, אבל היא יושבת על תוואי חומת חזקיהו של ימי בית ראשון, וחלקים מחומת חזקיהו משולבים בה. בתוך החומה החשמונאית אפשר לראות גם שרידים של מגדל חשמונאי, שנבנה בכמה שלבים.
- בכניסה לחצר המצודה אפשר לראות מערך קירות (6# במפת האתר). הקירות הגבוהים, שנראים בצורת שתי וערב (משמאל), הם חלק מהתשתית של ארמון הורדוס. הקירות האלכסוניים בתוכם הם מהתקופה החשמונאית. הקיר העבה

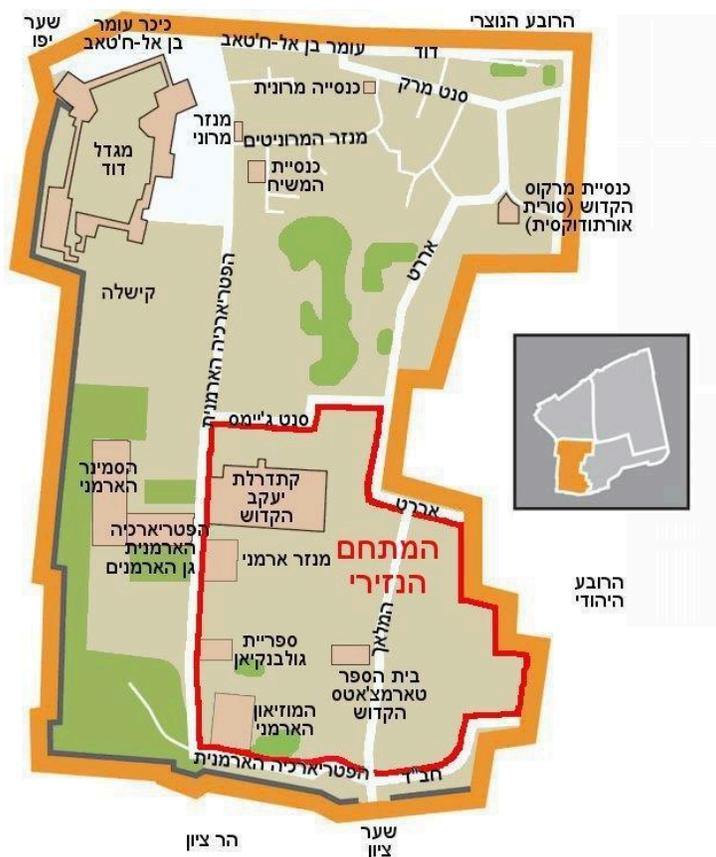

- מהמקור עד שיח הצבר, חמות ירושלים מתקופת בית שני החשמונאית – החומה הראשונה בפי יוספוס.
 - בתקופת הורדוס נבנו שלושה מגדלים, שמהם אפשר לראות אחד מהם, עם אבנים הרודיאניות (#5 במפה). האבנים הקטנות מעל הנדבכים ההרודיאניים הם מימי הביניים. לא ברור איזה מגדל זה משלושת המגדלים שבנה הורדוס, הדעה הרווחת היא שזה מגדל פצאל, אולם יש שסוברים שזהו מגדל היפיקוס. ככל הנראה זה לא מגדל מרים.
 - ארמון הורדוס יושב בתוך החומה, ועליו כותב יוספוס שהוא היה המבנה הכי יפה, שאפילו האפיל על המקדש. יוספוס נחשב אמין מבחינת תיאורי השטח והמיקומים שלו, אולם הוא מגזים בסופרלטיבים. מארמון הורדוס שרד חלק מהבריכה, שכיום נמצא בחפיר של המצודה, ומלבד זה שרדה התשתית של הארמון. התשתית של הארמון מתחילה המצודה, וממשיכה דרומה לאורך 300 מטר, עד לקצה העיר העתיקה של ימינו, וכ-100 מטר רוחב מכאן מזרחה. מלבד חלק הבריכה והתשתית, לא שרד כלום.
 - לאחר ימי הורדוס נבנה כאן עוד מגדל נוסף, ובימי החורבן ציווה טיטוס לא להרוס את המגדלים ואת החומה, מכיוון שבמקום הזה ישב הלגיון ה-10 הרומי פרטנזיס, אולם לא נמצא שריד למחנה הרומי, כמו שנמצאו במצדה למשל.
 - בתקופה הביזאנטית יושבים פה נזירים, והם אלו שזיהו את המגדל כמגדל דויד. הביזנטים ידעו על קיומו של מגדל דויד מספר תהילים: "כמגדל דויד צווארך, בנוי לתלפיות", וכאן הם רואים מגדל, אז הם מחברים ביניהם. משם ואילך המשיך הזיהוי.
 - בתקופה המוסלמית הראשונה מוקמת כאן מצודה, ממנה שרד מגדל עגול (#7 במפת האתר). חומות המצודה של ימינו הם מימי הביניים, אולם לא ברור אילו חלקים מהם צלבניים, איובים או ממלוכים.
 - העות'מאנים הוסיפו את הצריח של המינרט (#9 במפת האתר, כעת בשיפוצים), ואת מתחם הכניסה. כמו כן הוסיפו העות'מאנים רחבת תותחים מחוץ לחומות המצודה (#8 במפת האתר).
 - בתקופה הבריטית המקום מתחיל לשמש כמוזיאון. הירדנים הופכים את המקום שוב למתחם צבאי, ומדינת ישראל מחזירה את המקום למוזיאון.

אתר 2: כנסיית המשיח / מתחם עמנואל

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
בכל ימות השבוע: 9:00 – 16:00, בקיץ עד 18:00.	טלפון של המוזיאון: 050-3090630 (גם בוואטסאפ)	הכניסה למתחם מבית הקפה Christ Church, מול הכניסה למצודת דוד.
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
	כן	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	כן
לרוב הדרכה מקומית, ואפשר לתאם גם הדרכה פרטית.		

סביבת האתר

נקודת הדרכה 1: מתחם עמנואל

- השם "עמנואל" הוא אחד משמותיו של ישוע המשיח, כפי שמוזכר בספר ישעיהו, בסיפור העלמה. המתחם הוא מתחם של הכנסייה האנגליקנית, כלומר כנסייה פרוטסטנטית, וזוהי הכנסייה הפרוטסטנטית הראשונה במזרח התיכון, וזוהי גם הקהילה האירופאית המודרנית הראשונה במזרח התיכון.
- המתחם נקנה ע"י האנגליקנים מהכנסייה הארמנית בשנות ה-30 של המאה ה-19, בתקופת מוחמד עלי ואיברהים פאשה, שהתקרבו לאירופה ואפשרו לאירופאים לרכוש קרקעות בעיר.
- ב-1831 מרדו מוחמד עלי ואיברהים פאשה באימפריה העות'מאנית, ומשתלטים על חלקים נרחבים בארץ ישראל. בניסיון להתחזק, כורתים מוחמד עלי ואיברהים פאשה בריתות עם האירופאיות, כדי להיות מסוגלים להתמודד עם העות'מאנים, כשאלה יחזרו. האירופאים מורשים לקנות שטחים בתמורה להגנה על מוחמד עלי וצבאו.
- ב-1839 מתחילה בניית הכנסייה ע"י בנאים ממלטה, והבנייה לוקחת 10 שנים.

- העיר באותה תקופה הייתה ענייה ביותר, מוכת מחלות, ועם ותמותת ילדים שהגיעה ל-80%. את האימפריה העות'מאנית עניין הר הבית, והם לא השקיעו בעיר עצמה, ומן הסתם שלא היו בה בנאים שיכלו לבנות מבנים מונומנטליים.
- ב-1841, כשהעות'מאנים חוזרים, הבריטים בוחרים לעזור לעות'מאנים, ולא למצרים, מתוך אינטרסים רחבים יותר. בכך יצרו הבריטים מחויבות של העות'מאנים כלפיהם, תהליך שהוביל בהמשך לקפיטולציות ולתנזימאת (הרפורמות באימפריה העות'מאנית).
- כשהבריטים מגיעים לכאן, כאימפריה מפותחת ומתקדמת שמגיעה למקום לא מפותח, מביאים איתם את הקדמה. בין היתר מביאים הבריטים את הדואר (משמאל לבית הקפה ממנו נכנסנו), את משרד ה-PEF כמשלחת הארכיאולוגים הראשון, בית חולים, בית ספר ועוד, כולם ממוקמים במתחם עמנואל.

- בית החולים הבריטי שהוקם פה היה בית החולים המערבי המודרני היחידי בלבנט. לימים הוקם בית חולים "ביקור חולים" ברובע היהודי, ממש בגב בית החולים הבריטי. הקדמה הבריטים דחפה את שאר הקהילות להתקדם גם הם, ובתוכם של עשור לאחר בניית בית החולים הבריטי נבנו 10 בתי חולים נוספים.
- ב-1847 הוקם במתחם בית הספר לבנות הראשון במזרח התיכון, עם חינוך מודרני עם "לימודי ליבה", מתוך מטרה להיות מסוגלות למצוא עבודה לכשיבגרו. לרוב היו אלה בנות ממשפחות עניות שנשלחו לבתי הספר, שהפכו לימים לעוגן הכלכלי של משפחותיהם כשהגיעו מעצמות אירופה לירושלים וחיפשו עובדים מקומיים. גם בית הספר לבנות הבריטי החל תהליך שהפך את בתי הספר לבנות לנורמה.

נקודת הדרכה 2: מוזיאון כנסיית המשיח

- המוזיאון מבוסס על המודלים התלת ממדיים שבנה קונרד שיק, שהגיע לירושלים כחלק מקבוצה לותרנית. הקבוצה לא התיישבה לבסוף בעיר, אבל קונרד שיק נשאר בעיר, והביא את כשרונו לידי ביטוי בבניית מודלים, שעונים, ומיפוי של מתחמים ארכיאולוגיים. שיק הפך לאחד הארכיטקטים המשפיעים של ירושלים, בין היתר שכונת מאה שערים, חלק מהנחלאות, בית תליטה קומי ועוד.
- כנסיית המשיח עצמה מעוצבת בצורת של בית כנסת, ויש בה טקסטים עבריים רבים, ואפילו ארון קודש. במאה ה-19 הייתה תנועה פרוטסטנטית שקראה לחזרה לשורשים היהודיים של הנצרות. הם קולטים שהברית החדשה נכתבה בעברית, וחלקם אף הגיעו למסקנה שהנצרות היא סיפור יהודי בכלל, והכנסייה הנוצרית נכנסה לעם ישראל.
- בתוך הכנסייה, על החלון, יש ציורים של שני עצי זית, ובהם ענף אחד הופך למגן דוד וענף אחר הופך לצלב, כדי להמחיש את התפיסה ששתי הדתות צמחו מאותו הגזע. הם קידמו את התפיסה שישוע הוא המשיח היהודי.
- הפרוטסטנטים נדחו בירושלים ע"י שאר הזרמים, מכיוון שהם ראו בישוע כיהודי, והמילה "יהודי" הרי הפכה לשם גנאי בתרבות הנוצרית.
- מכאן התפתחה גם כנסיית היהודים המשיחיים שאליה הצטרפו יהודים רבים, וכיום יש כ-30,000 יהודים משיחיים. השפעה נוספת של המשיחיים היא הקמת הדומוס גלילאה, בית הספר לכמרים קתולים, שמתחילים לאמץ כמה מהתפיסות של המשיחיים.

אתר 3: תצפית גגות

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
פתוח לקהל		
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
ללא תשלום	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא

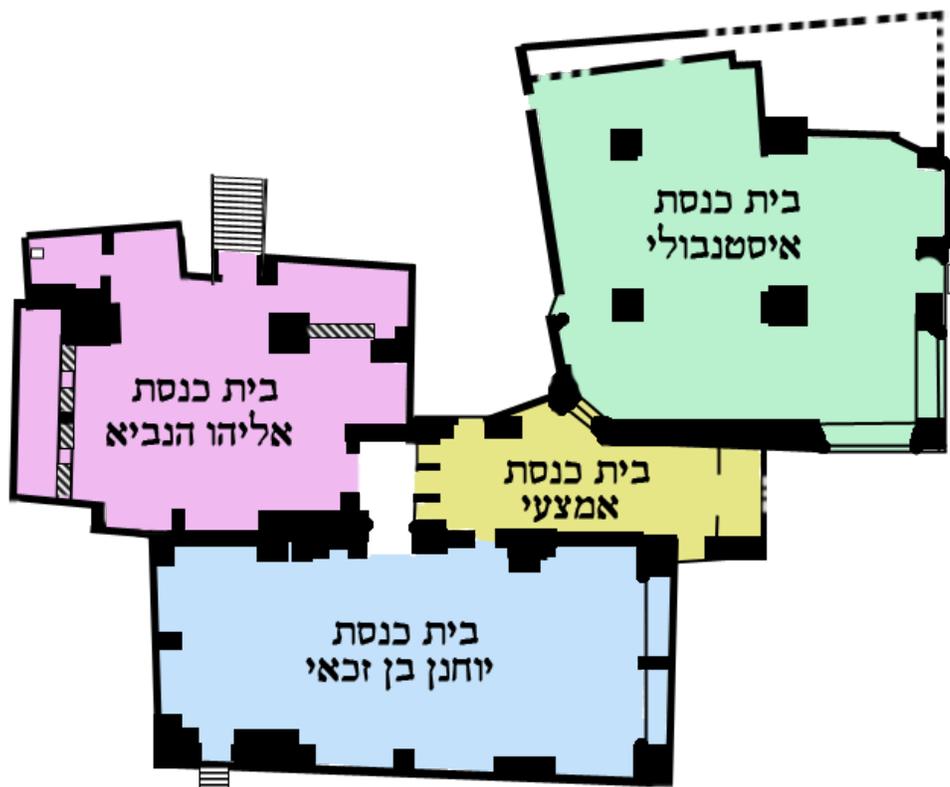
נקודת הדרכה 1: תצפית גגות

- תצפית גגות נמצאת ממש בנקודת המפגש של ארבעת רבעי העיר. מכאן אפשר לעשות סיור על גגות נוספים לכיוון מזרח, עד שיוצאים לכיוון הכותל. בשעות היום המקום עלול להיות חשוף מידי לשמש, אבל בערבים נעים פה.
- אנחנו נמצאים, כאמור, בצומת בין הקארדו המערבי לדקומנוס. מתחתינו ממש שלושת השווקים: קצבים, צורפים והבשמים. במתחם אפשר לראות את גג המתכת של השוק הערבי ברחוב דוד, שמזרחה מכאן ממשיך ברחוב השלשלת.
- אם כן, הבסיס לעיר העתיקה עד ימינו הם הרחובות הרומים-ביזאנטים, הקארדו והדקומנוס, שמחלקים בין הרבעים עד היום.
- הרבעים בעיר העתיקה לא נובעים מהמילה "רבע", שכן רק במקרה יש היום בעיר העתיקה 4 רבעים. בעבר היו חמישה רבעים, בהם הרובע המוגרבי. המילה "רובע" מייצגת אזור מגורים, בדומה לערים אחרות שלהם יש הרבה יותר מ-4 רבעים, כמו פריז.
- החלוקה לרבעים לא התחילה באופן רשמי אף פעם, אלא נוצרה לאורך השנים. ארמנים ישבו בירושלים כבר בתקופה הביזאנטית עם כנסיית סיינט ג'יימס, והרובע הנוצרי נוצר סביב כנסיית הקבר, שניהם הרבה לפני הממלוכים. בתקופה הממלוכית התקבעו הרבעים, ויישארם כמות שהם עד ימינו.
- לחלוקה לרבעים אין משמעות פורמלית. יהודים גרים היום ברובע המוסלמי, וברובע נוצרי גרים מוסלמים רבים. כמו כן אפשר להיכנס לטייל בכל רובע.
- התצפית דומה מהתצפית ממגדל פצאל, רק יותר נמוכה, ורואים בה פחות טוב.

אתר 4: מתחם בתי הכנסת הספרדיים

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
ימי שני וחמישי בבוקר יש בר מצוות.		
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
בתשלום	כן	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא

מפת האתר

נקודת הדרכה 1: מתחם בתי הכנסת הספרדיים

- ממפלס הרחוב אנחנו יורדים למתחם בתי הכנסת הספרדיים, ארבעה במספר, ובדרך למטה אפשר לראות בליטה בקיר, שמעידה אולי על גומחה בתוך בית הכנסת (בתמונה למטה). נשאלות השאלות למה בתי הכנסת נמצאים מתחת למפלס הרחוב, למה צריך ארבעה, ומהי הבליטה.

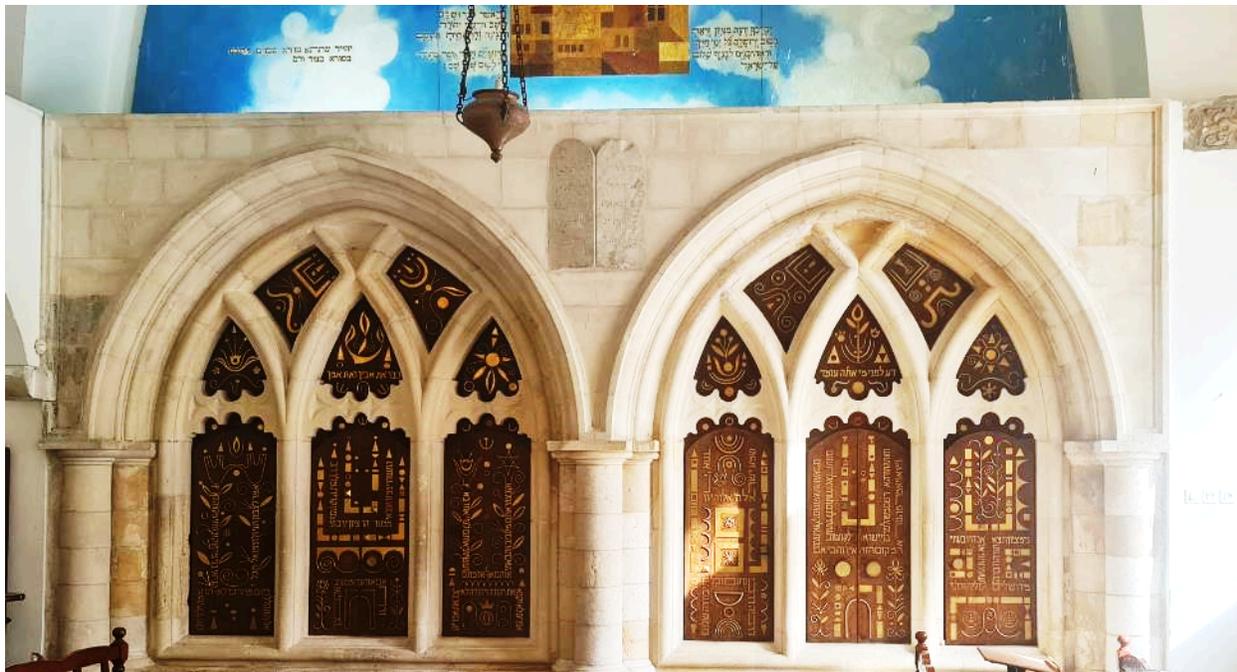
- בתי הכנסת הספרדיים הם באמת בתי כנסת של ספרדים, מספרד, ולא של כלל הקהילות הלא-אשכנזיות, כמו שנהוג היום לכנות אותם היום. המקום היה לב ליבה של הקהילה היהודית הספרדית, שהגיע לארץ ולירושלים בעקבות גירוש ספרד.
- בתקופה שקדמה לגירוש הייתה הקהילה היהודית בספרד דומיננטית ביותר בין הקהילות היהודיות בעולם. לאחר הגירוש עוברים רוב יהודי ספרד לערים השונות של האימפריה העות'מאנית. מספר שנים לאחר גירוש ספרד כובשת האימפריה העות'מאנית גם את ארץ ישראל, והחל גל של עלייה של יהודים מרחבי האימפריה, לארץ ישראל.
- היעד הבולט ביותר של הספרדים בארץ ישראל הייתה העיר צפת, בין היתר בשל הכלכלה, שפרחה בצפת, וגם בעקבות תורת הקבלה שהתפתחה בעיר.
- לפי האגדה האורבנית המקובלת, בתי הכנסת נבנו במפלס נמוך כדי להסתתר מפני השלטונות העות'מאנים, מבחוץ נבנתה בליטה שתיראה כמו מיחראב, ונבנו שני ארונות קודש, כשבאחד מהם שמו ספרי קוראן (בתמונה). אבל הסיפור הזה לא נשען על המציאות.
- בתי הכנסת אכן נבנו בתקופה העות'מאנית, ונבנו בצורה צנועה כדי לא להתריס את השכנים המוסלמים ואת השלטון. רבי יוסף קארו כותב על בית הכנסת של דמשק, שהיהודים "נאלצים להתפלל בבתי תחתיות", כדי לא להרגיז את השלטון המוסלמי. לפי המסורת היהודית יש לבנות בתי כנסת "בגובהה של עיר", כלומר במקום בולט ומפואר, אבל בליט ברירה נאלצו היהודים להצניע את בתי הכנסת שלהם ברחבי האימפריה העות'מאנית.

- הסיבה לקיומם של ארבעה בתי כנסת כרוכה ככל הנראה בגלל האיסור לבנות בתי כנסת חדשים או לשפץ אותם, ולכן הסתדרו עם בתים שכבר היו קיימים. כשהיה צורך בבית כנסת נוסף קנו בית סמוך, והפכו אותו לבית כנסת. גם לבליטה בחוץ אין תפקיד פונקציונאלי, אלא עיצובי בלבד, והיא אינה נראית מבפנים.

נקודת הדרכה 2: בית הכנסת שם רבן יוחנן בן זכאי

- זהו בית הכנסת הראשון והחשוב מכולם, והוא לפחות בן 400 שנה, כלומר מתחילת המאה ה-17, ואולי קצת קודם. הוא נפתח לאחר שנסגר בית הכנסת הרמב"ן, בסוף המאה ה-16.
- שמו של בית הכנסת הוא "יוחנן בן זכאי", וישנן מספר מסורות למשמעות השם, וביניהן שכאן היה בית הכנסת של התנא רבן יוחנן בן זכאי.
- סיפור נוסף קשור בחלון צר למעלה, ובו יש מדף זכוכית ובו פך שמן ושופר. לפי המסורת המקומית השופר הוא מימי בית שני, ופך השמן הוא פך השמן בו ימשח המשיח. פך השמן והשופר המקוריים נעלמו ב-48, והיום נמצאים במקום שחזורים שלהם.
- לוחות הברית מעל ארון הקודש הם שרידים של בית כנסת חרב מאיטליה, שבה היו קהילות יהודיות מפוארות. בשנות ה-50 היה פרויקט גדול של ועד יהדות איטליה בארץ, בראשות שאול אומברטו נכון, להעלות מאיטליה את שרידי בתי הכנסת החרבים.

- בית הכנסת הזה נחשב לבית הכנסת הספרדי החשוב ביותר בארץ, ובו מתבצעת ההכתרה של הרב הראשי הספרדי, הראשון לציון, עד היום.

נקודת הדרכה 3: בית הכנסת אליהו הנביא

- זהו בית הכנסת השני שנבנה, וגם הוא בן לפחות 400 שנה. הוא מכונה גם קקת"ת – קהילת קודש תלמוד תורה, בעקבות המסורת שהמקום נבנה כתלמוד תורה כי אסור היה לבנות בתי כנסת.
- לפי המסורת ביום הכיפורים היו כאן 9 מתפללים, וחיכו למתפלל ה-10 כדי להתחיל את תפילת כל נדרי. ברגע האחרון הגיע יהודי הדור פנים, ולא היה אפילו זמן לשאול אותו לשמו. הזר נשאר בבית הכנסת לכל אורך יום הכיפורים, ומידי פעם ישב לנוח על כיסא אליהו הנביא שהיה בבית הכנסת. כשהסתיימו תפילות יום הכיפורים הוא נעלם, וכולם הבינו שזה היה אליהו הנביא.
- היום בית הכנסת הוא בית כנסת אשכנזי. כל הרהיטים בבית הכנסת משוחזרים, לאחר שכל הרהיטים הושמדו ע"י הירדנים, מלבד הספסל הקרוב לארון הקודש. ארון הקודש עצמו הוא מאיטליה.

נקודת הדרכה 4: בית הכנסת האמצעי

● ככל הנראה היה בית הכנסת הזה במקור עזרת הנשים של בית הכנסת בן זכאי. הוא הפך לבית כנסת בשנות ה-30 של המאה ה-19. זהו בית הכנסת היחיד במתחם שלא משמש כבית כנסת, אלא כמעין מוזיאון עם תמונות של בתי הכנסת לפני 48, לאחר הכיבוש, ולאחר השיפוץ.

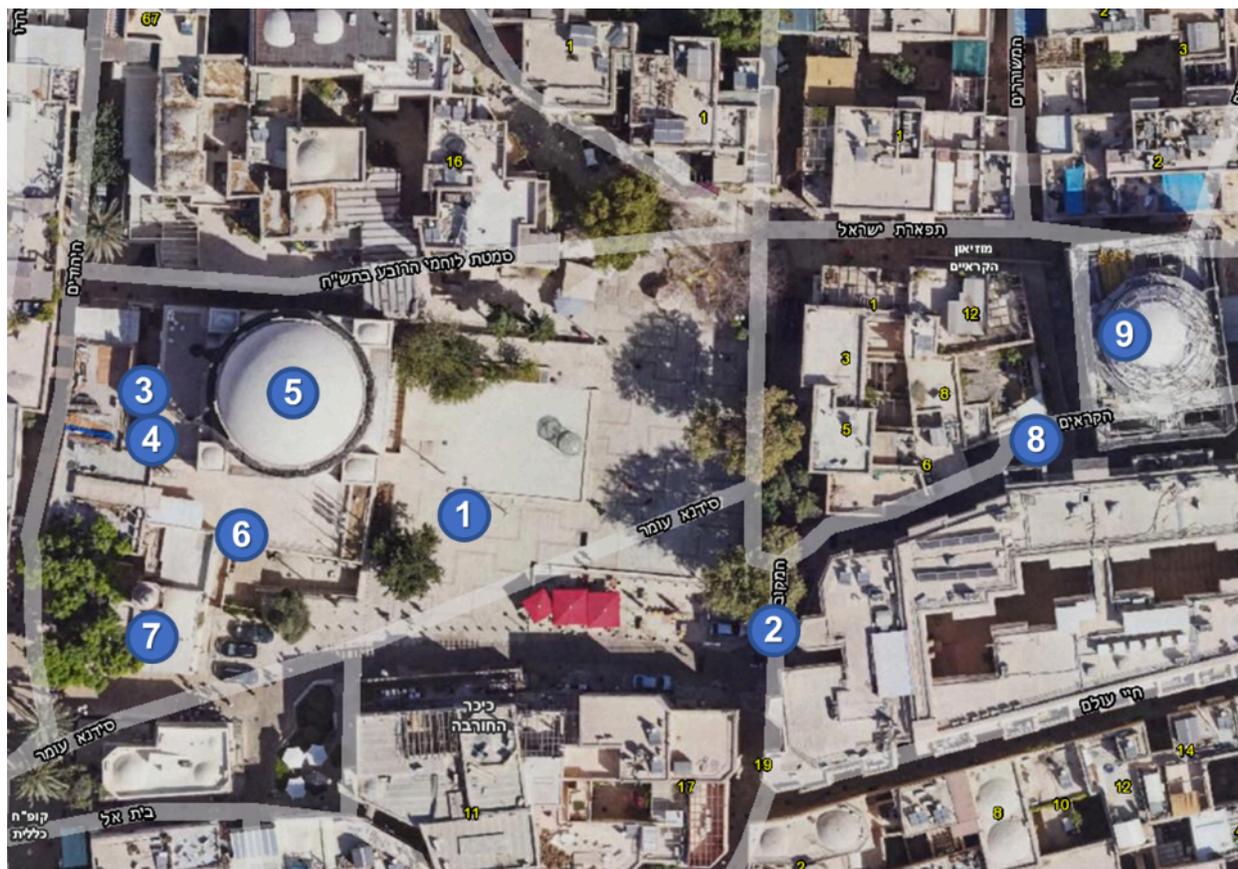
● יש מקורות שטוענים בית הכנסת הזה נקרא גם "קהל ציון", אבל זוהי טעות, "קהל ציון" היה כינויו של בית הכנסת בן זכאי.

● בסמוך יש גם את בית הכנסת האיסטנבולי, אבל הוא לא פתוח לתיירים היום. בבית הכנסת האיסטנבולי יש במה מאחור, וארון קודש מלפנים, שניהם הובאו מבית כנסת חרב מאיטליה.

● ב-1834 הייתה רעידת אדמה בירושלים, ונפגעו בה מבנים ובהם כנסיות ובתי כנסת. הנוצרים פנו למוחמד עלי, השליט המצרי, לאפשר להם לשפץ את הכנסיות, והוא אפשר להם. גם היהודים פנו לשלטון המצרי, והוא אישר גם להם. בעקבות האישור הזה הוחלפה התקרה של בתי הכנסת, ונבנו התקרות המפוארות שאפשר לראות היום.

● בבית הכנסת האיסטנבולי יש כתובת הנצחה לשיפוץ, שנהרסה מפגז במלחמת העצמאות. ב-48 שימשו בתי הכנסת כמעין מקלט ליהודים.

מפת האתר

נקודת הדרכה 1: רחבת בית כנסת החורבה

- אנחנו נמצאים במתחם שבו נמצאים בית כנסת החורבה, בית הכנסת של הרמב"ן ומסגד. במקום ישבה החצר האשכנזית במאה ה-12. המקום שימש כמרכז רחני. המסגד נבנה ע"י אימו של אחד מחברי הקהילה, שהסתכסך עם הקהילה והתאסלם.
- לאחר אותם סכסוכים הוחלט שיהודים לא יוכלו להתפלל במקום, ובית הכנסת נחרב. בזמן שליהודים אסור היה להתפלל המבנה נשאר עזוב.
- במאה ה-18 הגיעה קבוצה של אשכנזים בראשות רבי יהודה החסיד, שמת זמן קצר לאחר מכן והשאיר חובות רבים למוסלמים. במאה ה-19, כשהחלו הרפורמות באימפריה העות'מאנית, נבנה בית הכנסת מחדש באישור הסולטן.
- בית הכנסת נהרס שוב במאה ה-20, כשהירדנים כבשו את הרובע היהודי. לפי הטענה הירדנית הם פוצצו את בית הכנסת מכיוון שיהודים התבצרו בו, אולם היהודים מכחישים. לירדנים לקח 45 דקות לפרוץ לבית הכנסת. 4 חיילים ירדנים ניסו לתלות את הדגל הירדני, אבל אחד אחד הם נהרגו ע"י צלפים יהודים.

- ב-1967 ישראל כובשת את העיר העתיקה, ובתחילה שוחזרה רק הקשת שאותה רואים בפאה הדרומית של המבנה. בשנות ה-90

נקודת הדרכה 2: ישיבת המקובלים בית אל

- בדרך לבית הכנסת החורבה אנחנו עוברים דרך מבנה ישיבת המקובלים "בית אל". מקובלים הם האנשים שלומדים את החלקים העמוקים של התורה, כמו למשל את מהותו של הבורא וכו'. הישיבה הוקמה ב-1733, ובראשה עמד רבי גדליה חיון, שקבור בהר הזיתים.
- קיימת אגדה המספרת על כך שזמן קצר לאחר בניית הישיבה הגיע בחור צעיר מתימן, שחיפש עבודה בישיבה. לאחר דיון הם נותנים לו להיות השמש של הישיבה. באחד הימים התקיימה סוגיה בישיבה שלא היה לה פתרון, למחרת בבוקר נמצא פתק באחד הספרים עם הפתרון לסוגיה. כך קרה מספר פעמים, עד שהבינו שאותו צעיר תימני הוא מקובל נסתר.
- אותו צעיר היה רבי שלום שרעבי, הרש"ש, שאכן חי בירושלים במאה ה-18, ואכן יש מקורות שמספרים על כך שבתחילת דרכו הוא הסתיר את זהותו. הרש"ש הפך לאחד המקובלים החשובים.

נקודת הדרכה 3: מרתף בית כנסת החורבה

- במרתף בית הכנסת יש ממצאים ארכיאולוגיים, ביניהם שני מקוואות מימי הבית השני. מימין אפשר לראות מדרגות חצויות ומטויחות, של מקוואה מימי הבית השני. באזור היו בתים ומקוואות בימי בית שני, בדומה למה שאפשר לראות ברובע ההרודיאני.
- כמו כן אפשר לראות שרידים של סמטה מהתקופה הביזאנטית, וכן מתקן תעשייתי וקירות מהתקופה הממלוכית.

נקודת הדרכה 4: פנים בית כנסת החורבה

- בית כנסת החורבה הפך לבית הכנסת של הקהילה האשכנזית, לאחר שחרב בית הכנסת של הרמב"ן. בית הכנסת היה בתחילה בתוך מבנה מגורים קטן ורעוע, ובסוף המאה ה-17 הם שיקמו את בית הכנסת.
- בשנת 1700 הגיעה לירושלים קהילה של כמה מאות יהודים אשכנזים בשיירתו של רבי יהודה החסיד. איתם הגיעו גם כמה שבתאים.
- מספר ימים לאחר הגעתם נפטר רבי יהודה החסיד, הכספים שהובטחו לקהילה לא הגיעו, והקהילה לא הצליחה להחזיר את חובותיה.
- אחרי 20 שנה, ב-1720, שורפים המוסלמים בעלי החוב את חצר האשכנזים ואת בית הכנסת. מאז שמו בית כנסת החורבה של רבי יהודה החסיד, או בקיצור "החורבה" (במלעיל, כהגיית האשכנזים).
- לאחר החורבן, ובמשך כ-100 שנה, נאסרה הכניסה לאשכנזים לירושלים. כל אשכנזי שניסה להיכנס לעיר התבקש לשלם את חובם של האשכנזים. האשכנזים שרצו בכל זאת לחיות בעיר נאלצו להיטמע בקרב הקהילה הספרדית בלבושם ובדיבורם.
- התמונה משתנה כשהגיעו למקום תלמידי הגר"א (הגאון רבי אליהו, הגאון מוילנה). הגר"א עצמו ניסה לעלות לארץ ולא הצליח, אבל הוא עודד את תלמידיו לעלות לארץ, והם אכן הגיעו לארץ בתחילת המאה ה-19, ב-1808. הם עלו לגליל, ולאחר שהייתה בגליל מגיפה הם עוברים לירושלים.
- אותה קהילה אשכנזית מחזירה את החובות של האשכנזים, ומקבלת פירמאן מהשלטונות שמאשר לאשכנזים לגור בירושלים. לאחר הפירמאן הם מתחילים במאמצים לבנות בית כנסת. בתחילה הם בונים בית כנסת קטן סמוך לכאן, בשם מנחם ציון, ב-1837. ממש בסמוך לרעידת האדמה בצפת, שגבתה חיים רבים.

- לאחר בניית בית הכנסת הקטן הם ממשיכים במאמצים לבנות בית כנסת גדול, מאמצים שמוביל אותם רבי אברהם שלמה זלמן צורף (ראש"ז), שנכדו היה יואל משה סלומון הידוע.
- רבי אברהם שלמה זלמן צורף נרצח ב-1851 במסגרת מאמציו לבניית בית הכנסת, והוא נחשב עד היום ע"י משרד הביטחון כנפגע הראשון באירועי איבה. בהר הרצל יש אנדרטה לנפגעי פעולות האיבה, ובה מופיע הרב אברהם כמי שנרצח ב-1860, כשנה שמסמלת את התחלת היציאה מהחומות.
- ב-1855 התקבל האישור הרשמי לבניית בית הכנסת, וב-1864 נחנך בית הכנסת, בשם "בית יעקב", על שם יעקב רוטשילד, שמשפחתו סייעו בבניית בית הכנסת.
- בית הכנסת נראה היום בדיוק כמו שנראה ב-1864, כשהוא נחנך, למרות שהוא נחרב מספר פעמים, כולל ב-1927 ברעידת האדמה, וב-1948 במלחמת העצמאות. ההבדל העיקרי הוא בצבעים שעיטרו את בית הכנסת, שהיו עזים יותר מכפי שהם היום.
- האדריכל שבנה את בית הכנסת היא אסאד אפנדי, אדריכל מוסלמי שהיה גם מקושר במסדרונות השלטון.
- ב-27 במאי 1948 חרב בית הכנסת ע"י הירדנים, וממנו נשארו קירות נמוכים, ורוב הקיר שעליו נמצא ארון הקודש. ב-2002 מתחיל שיקום בית הכנסת, ובית הכנסת נחנך שוב ב-2012.

נקודת הדרכה 5: תצפית מגג בית כנסת החורבה

- בבית כנסת החורבה יש אפשרות לעלות לגג העגול, בו יש תצפית פנורמית.

נקודת הדרכה 6: בית כנסת הרמב"ן

- בתקופה הרומית והביזאנטית כמעט ולא היו יהודים בירושלים. בתקופת המוסלמיות חודשה ההתיישבות היהודית בירושלים. לאחר מכן בכיבוש הצלבני שוב הושמדה הקהילה היהודית בירושלים, ולא נשארו יהודים בעיר.
- בתקופה האיובית שוב חודשה הקהילה היהודית בירושלים. בימי מועט'ם עיסא נבנו חומות ירושלים מחדש, אבל לאחר מכן הוא עצמו הורס אותה, מה שגרם לרבים מתושבי לנטוש אותה. הקהילה מתחילה שוב עם חזרת הצלבנים, ונשאר בעיר יהודי אחד, שנקרא רבי יהודה הצבע, שהיה צבע בדים.
- בשנת 1260, מתחילה התקופה הממלוכית בירושלים. בשנת 1267 מגיע לירושלים אחד מגדולי חכמי ישראל מספרד, רבי משה בן נחמן, הרמב"ן, מאחר ונאלץ לברוח לאחר וויכוח פריז.
- הרמב"ן כותב "מה אגיד לכם בעניין הארץ, רבה העזובה... ירושלים חרבה יותר מהכל... אין ישראל בתוכה, כי אם שני אחים צבעים... ואליהם יאספו מניין בשבתות". הרמב"ן גם כותב שהוא מייסד בית כנסת בעיר, בבית חרב. סביב בית הכנסת של הרמב"ן נוסדת קהילה יהודית.
- מאז הרמב"ן יש רצף של התיישבות יהודית עד 1948, ולכן הוא מכונה "מחדש היישוב היהודי בירושלים", למרות שהוא היה כאן חודש אחד בלבד.
- אולם, לא ברור אם בית הכנסת המוכר היום כבית הכנסת הרמב"ן הוא אכן בית הכנסת המקורי, שכן הוא נבנה במאה ה-15, והרמב"ן הגיע לכאן במאה ה-13. כמו כן, ידוע שבימי הממלוכים שכונת היהודים הייתה בהר ציון, ליד קבר דויד. ידוע שהרובע היהודי של ימינו שימש יהודים בוודאות כבר משנת 1400.
- יחד עם זאת יש מחקר חדש, שטוען שהרובע היהודי היה כאן עוד לפני 1400, ולכן יש סבירות מסוימת שזהו אכן בית הכנסת של הרמב"ן.
- הרמב"ן מתאר שבבית הכנסת יש ארבעה עמודים וכיפה, כלומר מבנה ריבועי, אבל במבנה יש ארבעה עמודים בטור, ולא ריבועי. ולכן זה מוכיח שאין זה בית הכנסת המקורי. אבל יכול להיות שבית הכנסת שופץ ושונה. לפי מקורות שונים מהתקופה הממלוכית המילה "כיפה" משמעותה תקרה, אולי עם קמרון, אבל לא הכיפה של ימינו. ולכן אולי כן היה זה המבנה המקורי.
- לסיכום, בית הכנסת הרמב"ן קיים כאן לפחות 600 שנה, מה שהופך אותו לבית הכנסת העתיק ביותר שעדיין מתפללים בו.

נקודת הדרכה 7: מסגד אל עומרי

- רבי עובדיה מברטנורה, מגדולי החכמים האיטלקים, עלה לארץ ישראל בסוף המאה ה-15, וכתב איגרת שהפכה למקור היסטורי חשוב ביותר.

- לפי רבי עובדיה מברטנורה גרה במקום משפחה יהודית, שבנה הסתכסך עם הקהילה. אימו כעסה על הקהילה היהודית, והקדישה את ביתה למסגד – וואקף, מה שגרם לצרות רבות, שכן היהודים הפריעו בתפילת המוסלמים.
- הסכסוך הגיע לבית המשפט השרעי, שפוסק לטובת היהודים, שהצליחו להוכיח שהם קדמו למסגד. קבוצה קיצונית מוסלמית לא קיבלה את הדין, והרסה את בית הכנסת באלימות. היהודים קיבלו אישור לשפץ את בית הכנסת. רבי עובדיה מספר ש"בית הכנסת של ירושלים" (כלומר היה 1 כזה) הוא ארוך וצר, ויש לו ארבעה עמודים, ובור מים בכניסה. בור המים נמצא לאחורונה, והתקבל האישור שזהו אכן בית כנסת מלפני 600 שנים.
- אבל הסכסוך לא נגמר, ובסופו של דבר, ב-1586, תחת השלטון העות'מאני, נסגר בית הכנסת, ומאז הוא נותר סגור 400 שנה, עד לאחר מלחמת ששת הימים. בין לבין המבנה שימש למטרות אחרות, ובהם מגורים ומסחר.
- כשנסגר בית הכנסת, חל פיצול בקהילה היהודית בין ספרדים ואשכנזים. הקהילה הספרדית, שהיא הגדולה והחשובה יותר בתקופה, עובר כמה עשרות מטרים דרומה מכאן, למתחם שנקרא "ארבעת בתי הכנסת הספרדיים". ואילו הקהילה האשכנזית, הקטנה והעניה יותר, נשארת כאן במרחב, ב"חצר האשכנזים" (חצר במשמעות של מתחם מגורים), שכן המקום היה הקדש שלהם.

נקודת הדרכה 8: בית הכנסת הקראי

- במקום יש בית כנסת קראי, שלפי המסורת הקראית הוא בין יותר מ-1000 שנה, ואפילו מהמאה ה-8 מימי ייסוד הקראות.
- אכן הייתה קהילה קראית בירושלים בתקופה המוסלמית הקדומה, ובהם חכמים ידועים כמו סאהל אל-מצליח, שעל שמו יישוב מצליח. כמו כן חיה פה קהילה שנקראו "אבלי ציון". אבל קראים אלה חיו בדרום העיר, או בעיר דוד או בגבעה ממול, אבל לא כאן. מה גם שגם לקראים נאסר לגור בעיר בתקופה הצלבני.
- לפי המחקר בית הכנסת קיים במקום מהמאה ה-15. כיום אין בירושלים קהילה קראית, מלבד אדם אחד שמפעיל את בית הכנסת ואת מבנה הקהילה.

נקודת הדרכה 9: בית הכנסת תפארת ישראל

- בית הכנסת תפארת ישראל נמצא בשיפוץ כרגע, ולכן לא רואים את כולו, אבל בהחלט רואים את הכיפה החדשה.
- במאה ה-19 חיו במזרח אירופה כ-90% מהעולם היהודי העולמי. העולם היהודי האשכנזי נחלק לחסידיים ומתנגדים, והפילוג

הזה היה משמעותי ביותר לעולם היהודי, שרובו כאמור היה אשכנזי.

- הקהילה החרדית בירושלים נוצרה אחרי הגעת הקהילה האשכנזית של תלמידי הגר"א, ובמקור היה בית הכנסת תפארת ישראל אשכנזי חסידי, בניגוד לבית כנסת החורבה שהיה בית הכנסת של תלמידי הגר"א (ליטאי).
- את בניית בית הכנסת יזם אחד מהאדמו"רים הגדולים מאירופה, רבי ישראל מרוז'ין, שלו הייתה תפיסה שהיהודים צריכים להתנהל בזקיפות קומה. בית הכנסת נחנך לאחר מותו של רבי ישראל מרוז'ין, שמת בשנות ה-40 של המאה ה-19.
- את הבנייה הוביל ניסן בק, בנו של רבי ישראל בק מצפת. ב-1869 מגיע לארץ פרנץ יוזף, קיסר אוסטרו-הונגריה, שבא לבקר את נתיניו. פרנץ יוזף נכנס לבית הכנסת, ורואה שאין גג. פרנץ יוזף שואל את ניסן בק למה אין גג, וניסן בק עונה לו שבית הכנסת הסיר את כובעו בפני הקיסר. בתגובה תורם הקיסר כסף לבית הכנסת.
- בית הכנסת נחנך ב-1879, והוא נחרב בלהט הקרבות ב-1948. בקרוב אמורה להסתיים בניית בית הכנסת, ועל גגו תהיה עמדת תצפית יפה ורחבת ידיים, בניגוד לגג החורבה.
- ספר בשם "גבוה מעל גבוה" עוסק בבית הכנסת, במסגרת עיסוק בקהילה החסידית.

אתר 6: כיכר בתי מחסה

נקודת הדרכה 1: הגלעד לחללי הרובע בתש"ח

- אתר הנצחה מקורה וממוזג, עם סרט, בחינם וללא תשלום, נמצא מספר מטרים משמאל לכניסה לבית הכנסת החורבה.
- במלחמת העצמאות היה הרובע היהודי במצור, בתוך ירושלים היהודית שהייתה בעצמה במצור. עד 1947 חיו בעיר העתיקה ב-3,000 יהודים, מול כ-30,000 ערבים. רוב האוכלוסייה הייתה אנשי היישוב הישן, אוכלוסייה חרדית, עם אחוזי זקנים וילדים גבוה, עם מעט מאוד לוחמים. האוכלוסייה הייתה במצב קשה ביותר.
- בחודשי המלחמה הראשונים עוד היו ברובע היהודי חיילים בריטים, אולם כשאלו עזבו, הלכה הקהילה והצטמצמה.
- כשבועיים לאחר הכרזת המדינה נופל הרובע היהודי בידי הצבא הירדני, על תושביו האזרחים, כולל ילדים, נשים וזקנים.
- הצבא הירדני, שהיה הצבא המיומן ביותר במזרח התיכון, שכן הוא אומן ע"י הבריטים, עבדו באופן שיטתי. הם היו מיומנים אבל לא מנוסים בלוחמה בשטח בנוי, ולכן הם עבדו באופן שיטתי ושיטחו את הרובע, בית אחרי בית.
- הגנרל הירדני עבדאללה עטאל אמר שאם הירדנים לא יודעים להילחם בשטח בנוי, השטח לא יהיה בנוי. לאט לאט הלך שטחו של הרובע היהודי והצטמצם. תושבי הרובע הצטופפו באזור בתי הכנסת הספרדיים ובבתי מחסה. אלו הם גם המבנים היחידים ברובע שנשארו בשלמותם לאחר 48, שאר שטחי הרובע שוטחו ע"י הירדנים.
- במהלך הרבות נהרגים ונפצעים רבים מתושבי הרובע, אבל לא ניתן היה להוציא אותם משטחי העיר לקבורה, ולכן מחליטים באופן זמני לקבור אותם ברחבה קטנה בין בתי הכנסת לרחבת כיכר בתי מחסה.
- במהלך הקרבות נהרגו כ-70 יהודים, חלקם נחשבו כחללי צה"ל ואחרים נחשבו כחללי פעולות האיבה. ברחבה כאן נקברו כ-48 חללים, אבל המספר המדויק לא ידוע. יש סתירות בין המקורות השונים, בהם עדויות תושבי הרובע עצמם. גם לאחר הקרבות קברו הירדנים יהודים נוספים שנמצאו על ידם. 8 מחללי הרובע לא נתגלו עד היום, ומקום קבורתם לא נודע.
- אחרי מלחמת ששת הימים חופרים במקום, ומתחילים למצוא את העצמות. במקור שמו לוחות עץ בין גופה לגופה, אבל לוחות העץ נרקבו. העצמות הוצאו והושמו ב-48 ארונות קבורה, שנקברו בקבר משותף בהר הזיתים. אחד הקבורים התגלה לימים ע"י היחידה לאיתור הנעדרים בהר הרצל, מה שגרם לחוסר הוודאות אף להתגבר.
- בין היתר היה קבור כאן חלל צעיר הצעיר ביותר, שהוא בן 10 בלבד.

(מהתמונה המקורית הוסרו דמויותיהם של 4 חניכים בקורס שהפריעו לתמונה, מי הם והיכן הם היו? לפותרים נכונה מובטחת טפיחה על השכם ואולי יותר מכך, אני פתוח למשא ומתן)

נקודת הדרכה 2: כיכר בתי מחסה

- במאה ה-19 חל גידול משמעותי באוכלוסיית ירושלים בכלל, ובאוכלוסייה היהודית בפרט. בשנת 1800 חיו בירושלים כ-2000 – 2500 יהודים, ספרדים כולם. היהודים היו הקהילה הקטנה ביותר. ב-1840 כבר חיים בירושלים כ-5,000 – 5,500 יהודים, בהם גם אשכנזים. עכשיו הקהילה היהודית היא הגדולה ביותר. ב-1870 כבר חיו בירושלים 11,000 יהודים, והם כבר הרוב בירושלים, יותר משאר הקהילות גם יחד.
- רוב הבתים ברובע היהודי לא היו שייכים ליהודים, אלא למוסלמים שהיהודים שכרו מהם. מחירי הדיור עולים, תנאי התברואה הפכו גרועים והצפיפות גורמת למגיפות. זהו הרקע החשוב ביותר שהוביל ליציאה מהחומות.
- כמו כן החלה מעבר של יהודים לרובע המוסלמי, שכן היהודים הסתדרו יותר עם המוסלמים ופחות עם הנוצרים. ברובע המוסלמי חיו כמה אלפי יהודים, ובו יש את הרחוב עם ריכוז הבתים בבעלות יהודית בכל העיר העתיקה.
- גם בניית בתי מחסה התבצעה על רקע המצב. המקום נבנה ע"י וילהלם רוטשילד, נדיב שתרם לקהילה בירושלים. וילהלם רוטשילד ועוד נדבנים נוספים בונים את בית המחסה לתלמידים חכמים, אבל לימים עבר המקום ליהודים עניים שלא יכלו לעמוד בשכר הדירה בעיר.
- השכונה נבנתה החל מ-1860, על אדמה שנקנתה ע"י כולל הו"ד (כולל זהו ארגון כלכלי של יוצאי מקום מסויים, והו"ד זה ראשי תיבות של הולנד ודויטשלנד), ועל חזיתו מופיע סמל של משפחת רוטשילד, עם חמשת החיצים.

- הבית שמשמש היום בית ספר היה הראשון שנבנה, ובית רוטשילד נבנה בשנות ה-70. באותה תקופה נבנה במקום גם בית כנסת לעניים.

- החלוקה הייתה שליש לעניי כולל הו"ד, שליש לעניים אחרים, ושליש לתלמידי חכמים.
- בשכונה נחתם הסכם הכניעה של הרובע בתש"ח, כשהנשים עוזבות לישראל והגברים מובלים לשבי הירדני.

אתר 7: שער ציון

נקודת הדרכה 1: שער ציון

- שער ציון נמצא בגבול בין הרובע הארמני לרובע היהודי, והוא אחד משבעת שערי העיר הפתוחים. השער נבנה בתקופה העות'מאנית.
- בחזית השער קשת, ומתחתיה כתובת המוקדשת לסולטן סולימאן. בתוך השער יש שלט שמנציח את 22 לוחמי צה"ל שפרצו לעיר דרך שער ציון.
- הפריצה לירושלים ב-48 החלה דרך הר ציון, בפקודת רבין לשחרר את הרובע היהודי. שני חבלנים הניחו במקום 80 ק"ג חומר נפץ, נפרץ חור, דדו קורא לחיילים להסתער פנימה, אולם החיילים העייפים לא קמים הסתער מלבד 22 לוחמים.
- הלוחמים שוהים ברובע היהודי יום אחד בלבד, עד שהצבא הירדני מתחיל להתקרב אליהם עם כ-700 חיילים. עוזי נרקיס, שהיה מפקד הכוחות, ביקש תגבורת והחלפה, וכשנענה בשלילה החליט על נסיגה החוצה מהרובע היהודי, והירדנים כבשו את הרובע כמעט ללא קרב.
- גירוש תושבי הרובע לאחר הכיבוש הירדני היה משער ציון.
- ב-67 קובעים מוטה גור והרב גורן מזוזה בשער העיר.

השמועות טוענות שבאזור השער מסתובב עד היום לוחם פלמ"ח מצויד בתד"ל, בפוזמק, בסטן וברימון מדגם AR (קיצור של אבוקדו רקוב), שלא שמע שהמלחמה הסתיימה. יש אף שטוענים שאת החורים בחומה ליד הוא עשה עם הסטן שלו, עד שהיה לו מעצור. המוצא הישר מתבקש להחזירו לוינגייט.

זהירות הוא עשוי להיות מסוכן, יש לו נטייה להשליך "אבן חול חופית" (ולא כוכר!!!) על העוברים והשבים.

